

СВІТЛАНА БИБИК

«ЩИРА ЛЮБОВ НЕ ПРИГЛЯДАЄТЬСЯ...» (НАЦІОНАЛЬНІ СТЕРЕОТИПИ
КОХАННЯ У ПОВІСТЯХ Г. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА)

У відомих класичних творах Г. Квітки-Основ'яненка — «Маруся», «Сердешна Оксана», «Щира любов» — увага автора зосереджена на характері стосунків між хлопцем і дівчиною, на переживаннях закоханих.

Навколо центрального слова-поняття *любов* письменник зосередив слова із семами 'зовнішність', 'емоційно-психічний стан', 'мова', 'дія'.

Яка ж та *любов* у перших повістях новою українською літературною мовою? Які словесні образи допомагають авторові передати інтимні переживання молодих людей? Г. Квітка-Основ'яненко залучив лише два означення — *щирая* та *вірная*, що вказують на глибину та взаємність стосунків між закоханими: *та тогді хоч і вмру, коли тобі невгодна щирая моя любов!..; Він мене любитиме, аж поки я вмру; а я вже буду довго-довго жити, бо у щасті ... та у вірній ... любові...*

Любов і *щастя* — це тотожні, взаємопов'язані в уяві автора та його персонажів поняття, що функціонують у межах одного висловлювання, пор.: — *Не буду тобі, Галю моя мила, розказовати, яке ти мені щастя дала, полюбивши і мене, як я тебе люблю. Коли мене щиро любиш, так душа твоя знає теж щастя; Велике і моє щастя, що ви мене полюбили і под.* Внутрішні емоційно-психічні переживання передаються словами *любов, любити, любитися*. Стан закоханості супроводжується й уточненням проявів конкретних дій закоханих — *голубитися, обніматися, цілуватися, пестовити, ніжити, женихатися, дивитися*, напр.: *Тепер ми любимося; дасть бог, сполним святий закон, тогді не розлучимося на вік наш, а до того часу як зійдемося, нам можна без гріха і любитися, і голубитися...; Тільки се вимовила, .. тут вже копитан [капітан. — С. Б.], сам не свій, кинувся до неї, обняв, поціловав ... йому ж невидовижу дівчат ціловати...; Сьогодні милий їй Стецько, з ним жартує, з ним женихається і под.*

Із дієсловом *любити (любитися)* поєднуються прислівники — виразники ознаки: *кріпко, щиро, вірно, дуже*, як-от: *Василь зовсім не такий, щоб йому сміятись, і що він божився, що її кріпко любить, то і утихомирилась; Націлювавшись, наговорившись, побожившись ще, що будуть щиро любитися до самої смерті, пішли по своїм місцям; ...коли, каже, вірно любить, так щоб вийшла вечерком до верби, що проти їх двора; Вона тільки що слухала копитана, як він божився, заприсягався, що дуже-дуже любить і без неї вмре тощо.*

Афористично звучать морально-етичні роздуми-повчання автора-оповідача у повісті «Щира любов»: *Щира любов не приглядається, чи карі, чи чорні очі, чи з горбиком ніс, чи біла шия, чи довга коса: їй до сього овсі нужди мало. Ця сентенція закладена у сполучі із семою 'призначення' — вона живе для другого. Автор переконує читача у тому, що *любов* — уселюдське почуття без національних ознак, тому й стереотипні означення фольклорного змісту на зразок *карі очі, довга коса, рум'яні щоки, гарна плахта, вишивані рукава; гарна, моторна, чепурна дівчина; красивий, штепний, бойкий парень* і потрапляють у фігуру заперечення, пор.: *...та я ж кажу, що і через намисто, і через усяку худобу, усе в них «любов»! І там, кажуть, любов, де її і ні капельки нема. Письменник наполегливо повторює, що *любов* — це стан спорідненості душ, сердець, напр.: *От як так одна душа другу знайшла, що як сестри собі рідненькі, як серце з серцем здружилося, то вже їм і не можна нарізно жити, треба їм зійтись.***

Іменник *серце* та його демінутивний словотвірний варіант *серденько*, частотний у конкретизації емоційних переживань закоханих, сполучається із дієсловами *б'ється, защеміло, заграло*, напр.: *Душа у мене стрепенеться, серце заб'ється, і мені стане так весело, так весело; ...полюбила копитана, защеміло серденько.*

Лексема *серце* переважає у сталих словосполученнях з експресією інтимності на зразок *полюби од щирого серця*; ще не трапився їй ніхто з парубків, щоб по серцю був; *серце серцю стало вже вість подавати*; І як я знаю своє серце, то знаю і твоє; *Моє щастя у моєму*

серденьку тощо. Стан першозакоханості автор передає у ніжно-пестливому метафоричному вислові *молоденьке серденько*, напр.: *Знаєте, серденько в неї молоденьке, сама себе не розбере; полюбила копитана, .. так вона й сама не зна, що з нею є.*

На позначення стану схвильованості дівчини, якій сподобався хлопець, Г. Квітка використовує стереотипні вислови з дієсловами *лякатися, нестямитися, червоніти*, серед яких найактивніші два останні. Наприклад: *І сама вже нестямилась, як узяла з Василювої жмені горіхи, та як **схаменулась, як засоромилась!**...; Здається так, що Галочка, почувши, що сей охвицер у ту неділю вийде, неначе **трошечки почервоніла**; І вп'ять вона **закраснілася**...* У таких ситуаціях вживає автор й усномовне підсилювальне порівняння як *калина* типу: *Та вже він удруге спитав, а вона, стоячи перед ним, переминається та **червоніє, як є калина.***

Закохана сільська дівчина у Г. Квітки-Основ'яненка, чи то Маруся, чи то Оксана, чи то Галочка — радісна, щаслива, що передається: а) дієсловами *розвеселяти, усміхатися, сміятися, радіти* (одно другому дивиться у вічі, як би *вгодити, як би **розвеселити***); б) іменником *радість* (*То-то, як стану панею! .. аж дух зухвачує від **радості***); в) прикметником *щаслива* (*Їй здається, що вона .. **щасливіша** від усіх людей*); г) прислівником *весело* (*Душа у мене стрепенеться, серце заб'ється, і мені стане так **весело, так весело***) та ін. Цей емоційний стан асоціюється з відчуттями польоту: *...коли б земля розступалася, так би вона [Маруся. — С. Б.] і кинулась туди та й ... Василю потягнула б за собою; **коли б їй крила, полетіла б на край світу** ... та не сама, а усе б таки з Василем.* Сама ж закохана уявляє себе пташкою: *Їй [Галочці. — С. Б.] здається, що вона, **мов пташка божжа, літа погід небесами** і щасливіша від усіх людей.*

Із зовнішніх портретних характеристик найбільше уваги приділено очам та рученькам. Так, характер погляду передається у сполуках з дієсловами на позначення: а) зміни його спрямування (*Василь з неї **очей не спустить**; ...а **очей не відведу** від тієї хати, що он на приспі сидить моя дівчина та щось з подругою розговорює*); б) сили пристрасті почуття (*Василеві **очі, що, як угілля на вогні, палають**; Маруся .. тільки дивиться на матір, а **очиці як жар, так і горять***). На те, що закохані зустрічаються поглядами або часто дивляться один на одного, вказують вирази *вона розгляда його; почне часто поглядати на Галочку; він почав на неї дивитися пильно і под.*

Здрібніло-пестливий іменник *рученьки* в описуваних ситуаціях — засіб захисту від погляду, чийхось очей, тому сором'язливі, несміливі дівчата *закриваються, затуляються* руками, як-от: *Почервоніла, як калина, **закрилася рученьками**; Не сердся на мене не відворахуйся, **не затуляй** очиць твоїх **білою рученькою*** тощо.

Найпомітнішою ознакою сентиментальності у повістях Квітки є портретний компонент *сльози (слізюньки)*, спричинені станом радості, надмірної чутливості: *А у Марусі аж **слізюньки покотились**; ...усюди гарно, так гарно, що аж **сльози їй пройняли**; І раденька б то, і сміється, а **слізюньки, мов той дощик, що скрізь сонця йде, так і капотять**; ...а на серці їй весело, так **сльози ж так і ллються**, і сама не зна чого і под.*

Характеристично-оцінною є не лише авторська мова, ремарки до прямої мови, внутрішня мова персонажів, а й власне діалоги закоханих із ситуативно маркованими виразами на позначення освідчення у коханні типу *люблю тебе, Марусенько, усім серцем моїм люблю тебе більш усього на світі!..; Оксано! **Я тебе полюбив, щиро, кріпко полюбив!***, а також фрази із семантикою присвійності (*ти моя повік; ти мій ... та більш мені нічого і не треба!..*), із значенням нероз'єднаності істот (***Я не можу без тебе жити; не можна мені без тебе й дихати***).

Звичайно, пряма мова, наснажена позитивними емоціями, не може бути без експресивних усномовних звертань — демінутивних словотвірних варіантів: а) власних імен *Василечку; Марусю, Масю, Марусечко, Марусенька; Галочко* і под.; б) персоніфікованих назв на зразок *лебідочко, зірочко, рибочко, перепілочко, зозуленько, серденько* (стосовно жінок), *соколику, лебедиду* (щодо чоловіків) у поєднанні із присвійним займенником *мій (моя)*, наприклад: — *Годі ж, годі, **моя перепілочко! Не плач, моя лебідочко!** — каже їй Василь.*

Вкладено в уста персонажів і характеристично-оцінні субстантиви на зразок *милий* (-ла) (— *Не буду тобі, моя мила, розказовати, яке ти мені щастя дала*), персоніфікації, як-от: *Так і я: ти — моя радість, втіха, щастя, увесь світ ... як же мені тебе перестати любити?*

Усномовної орнаментальності, фольклорного світосприймання додає до образів закоханих паралелізм станів «людина — природа», напр.: **Небо над нею** [Галочкою. — С. Б.] *піднялося, сонечко ніколи так над нею не сяяло; куди не гляне, усе їй весело, усюди гарно, так гарно, що аж сльози її пройняли.* З фольклором пов'язані звертання до природних реалій: **Вербочко густенька!** *розпусти своє листячко ще густіш, покрий нас, як з милим зійдемося, під тобою розмовляти, щоб не побачив нас ніхто.*

Отже, Г. Квітка-Основ'яненко за традиціями сентименталізму наділяє своїх персонажів надмірною чутливістю, душевністю, вразливістю. Дівчина у його повістях — ідеалізований носій гуманізму, достоїнств простої людини, що втілено й у психологізації портретної характеристики особи, що переживає стан закоханості.